

השתתפות פעילה של ילדים וילדות בהחלטות הנוגעות לחייהם בגן ילדים

ד"ר אסתר ברוקס מנהלת בדימוס, מחלקה פדגוגית באגף לחינוך קדם יסודי

המושג **ילדים כמשתתפים** - children as participants - טומן בחובו מגוון משמעויות. במאמר זה אתייחס למושג זה מזווית הראייה של ילדים כמשתתפים פעילים בחיי הגן והקהילה, משתתפים קומפלטניים (בעלי יכולת) שיכולים לקיים שיח ודיאלוג, לבחור ולהחליט, להשפיע ולהשתכנע, ליזום וליצור, לפתח ולהתפתח.

תפיסת "הילד כאזרח" התפתחה על ידי לוריס מלגוצ'י (1920–1994) ברג'יו אמיליה שבאיטליה, והיא מאמינה כי הילד הוא בר זכויות מרגע הלידה, וכי האחריות למימוש זכות האזרחות מרגע הלידה מוטלת על הקהילה ועל המסגרת החינוכית. מלגוצ'י טען שלילד הזכות לממש את הפוטנציאל שלו, והוא ראה כל ילד כבעל עוצמה ועשיר במשאבים ותבע את המושג "מאה שפות לילד" במובן שכל ילד מגיע לעולם עם יכולות וכישורים שיבואו לידי ביטוי בתהליכי הלמידה שאליהם ייחשף. השפות מייצגות דרכים שונות שבאמצעותן ילדים יוצרים תקשורת עם ילדים אחרים ועם מבוגרים משמעותיים, ודרך הילדים מייצגים מחשבות ומביעים אותן באמצעות דרכי ביטוי ומערכות סמלים שונות.

צילום של ברברה אנדרס

דברים אלה של מלגוצ'י משתקפים בהחלטות של מדינות באו"ם בהקשר להשתתפות ילדים בחברה. הכוונה היא למעורבות של ילדים בהחלטות שהם יכולים לקבל על חייהם, **החלטות דמוקרטיות** שהן חיוניות בתהליך **יישום זכויות הילד**. פרסום **אמנת האו"ם לזכויות הילד** (1989) הוא נקודת ציון לשינוי התפיסה לגבי ילדים. פרסום האמנה והדרישה ליישומה כוללים אמירה מרכזית (סעיף 12) שדורשת ממדינות חברות באו"ם להבטיח לילדים את הזכות להביע בחופשיות את דעותיהם בכל העניינים הנוגעים להם ושדעותיהם יילקחו בחשבון בהכרעות שנוגעות להם. עוד נאמר שם כי לילדים הזכות להיות מעורבים בהחלטות שישפיעו על החיים שלהם.

בונים תרבות דמוקרטית בגן – השתתפות פעילה בשגרה

השתתפות פעילה דמוקרטית בגן הילדים משמעותה היא שילדי הגן מעורבים במגוון אפשרויות להביע דעות, לבצע בחירות ולתת ביטוי להעדפות, להשתמש בכוח ההשפעה שלהם, להחליט החלטות, לכבד את ההחלטות המשותפות ולקחת אחריות על התוצאות. מעורבות הילדים בהחלטות איננה מעורבות סמלית; היא מעורבות ממשית ויומיומית המגשימה ובונה את התהליך הדמוקרטי ואת יישום זכויות הילד. הם יכולים לקבל החלטות לגבי כללי ההתנהגות בקבוצה, לתכנן תכנית יומית אישית וקבוצתית, לבחור היכן לשחק ועם מי, לבנות מרחבי משחק ופעילות שיתאימו לרעיונות שהם מעלים, לבחור תכנים ללמידה, להעלות יוזמות אישיות ופרויקטים קבוצתיים.

רעיונות אלה מהווים חלק מיישום של ערכים דמוקרטיים שוויוניים בחברה, ומדגישים כי **כל ילד זכאי לבטא את עצמו, לקיים דיאלוג עם אחרים בחברה ולהשפיע על אורחות החיים שלו**. גן ילדים נתפס

כקהילה של פרטים החיים בקבוצה חברתית הפועלת במרחב חברתי-תרבותי נתון המהווה קבוצה משמעותית בעלת השפעה והמקיימת יחסי גומלין עם קבוצות אחרות בחברה.

תפיסת "הילד כאזרח" מדגישה את מקומם החשוב של הילדים כמקור רב-עוצמתי בבניית התרבות של עצמם הכוללת ערכים של כבוד לזולת, הקשבה, פתיחות, גמישות ורגישות לאחר.

צילום: הגנת פרלה בוזגלו
גן עינב ב' אשקלון

איך אפשר לקדם השתתפות פעילה גדולה יותר של ילדי הגן?

יישום התפיסה של השתתפות פעילה של ילדים וילדות בחיי הגן ובחיי הקהילה דורש **אמונה** של המבוגר בתפיסה שכל ילד וילדה מסוגלים ובעלי יכולת. תפיסה זאת קשורה ישירות לתפיסות ולאמונות של המבוגרים לגבי **מי הוא הילד** הלומד בגן, מה חושבים על הפוטנציאל שלו ללמידה, מהי **ילדות** בכלל, מהי **השתתפות פעילה משמעותית** בגיל הרך, מה הם תופסים **כזכויות הילד**. חשוב מאוד **להעלות אמונות ותפיסות** אלו אצל חברות צוות הגן. יישום תפיסות אלו ישפיע על הדרכים לקדם ולעודד את שותפות הילדים בחיי הגן, והן אשר ישדרו לילדים אם מאמינים בהם ואם מסייעים להם בבניית הביטחון העצמי והדימוי העצמי החיובי של כל ילד וילדה בגן. חשוב לשוחח על המסרים שילדים מקבלים במשפחותיהם ואלה שהם מקבלים בגן, ועל כך שלא תמיד יש הלימה ביניהם. בנוסף, כדאי להתייחס להצבת גבולות בגן ובבתי הילדים.

מתן מקום, זמן ועידוד לבניית שותפות פעילה של ילדים בגן כולל זימון של מגוון דרכי ביטוי ב"מאה שפות": מה ילדים חושבים, אומרים ועושים, על פי בחירתם. גננת וצוות גן המודעים והמאמינים בחשיבות של ההשתתפות הפעילה של הילדים בחיי הגן, רוצים ונהנים **להקשיב לדבריהם**, מתכננים הזדמנויות להעמיק את ההקשבה לילדים בצורה שגרתית ועקבית. כתוצאה מכך, המבוגר לומד להתחלק בשליטה, משדר שמאמינים וסומכים על הילדים **ומיישם ערכים דמוקרטיים** של הקשבה זה לדבריו של זה, של כבוד לאחר ושל זכויות הילד ביומיום ובשגרה.

צילום של ברברה אנדרס

אחד האתגרים המרכזיים המונעים את ראיית הילדים כמשתתפים פעילים בהחלטות הנוגעות לחייהם ואת קידום יישום זכויות הילד, הוא הקושי לשחרר שליטה ו"בעלות" על התכנית החינוכית, על סדר היום, על בחירת תכנים, על שאלות שיש להן רק תשובה אחת (בדרך כלל, זאת של הגננת), על המקום המרכזי במפגשי המליאה, ועל ההכוונה לאן הילדים ילכו לשחק. אפשרויות אחרות הן:

- לזמן **מגוון הזדמנויות יומיומיות** לביצוע שותפות פעילה של ילדים בחיי הגן ולאפשר **זמן** ומקום לכך;
- לאפשר **בחירה וגמישות** בשימוש במרכיבי הסביבה: מקום, חומרים, כלים, משחקים, חברים;
- **לצפות** במשחק ובפעילות של הילדים **ולהקשיב** לדבריהם;
- **להתחלק בשליטה** בדרכי ההוראה-למידה בגן, **לעודד את הילדים להביע את עצמם ב"מאה שפות"** על פי העדפותיהם;
- **להתפעל** מחשיבתם ומהרעיונות של הילדים ומדרכי יישומם, ומערכים דמוקרטיים שהם מפגינים בחיי היומיום בקהילת הגן.

צילום של ברברה אנדרס

הקשבה – למה ואיך?

"מעולם לא הוריתי ילדים בגיל הרך, אבל בכוונתי לצפות בילדים, להקשיב להם וללמוד מהם, וכך אדע מה עליי לעשות", לוריס מלגוצ'י.

להקשיב לילדים - למה אנו מתכוונים? מדוע חשוב להקשיב לילדים? איך אפשר להקשיב להם? מלגוצ'י טען כי תאוריות והסברים שבני אדם מעלים זקוקים ל"הקשבה" של הזולת כדי להתקיים, בין אם אלו תאוריות פשוטות ובין אם מורכבות ביותר. הוא סבר שההקשבה היא נקודת המוצא של כל למידה. הכוונה ב"הקשבה" היא לשימוש בכל החושים, הקשבה למגוון שפות, לקודים שאנו משתמשים בהם כדי ליצור קשר ותקשורת. ההקשבה לילדים כוללת רגישות רבה לדבריהם, נכונות לעודד אינטראקציות איכותיות בין הילדים לבין עצמם ובין ילדים ומבוגרים משמעותיים להם ולהתייעץ בהם בסוגיות הנוגעות לחייהם.

גישה המשתפת ילדים וילדות בחיי הגן מפתחת את יכולת ההקשבה והרגישות של הגננת וצוות הגן ומעבירה מסר כי הילדים הם סובייקטים שדעתם חשובה וכי חשוב להקשיב לקולם ולשתפם בתכנון, בקבלת החלטות ובתהליך יישום זכויות הילד, כחלק בלתי נפרד מהעבודה השגרתית בגן. זו גישה המאפשרת היכרות מעמיקה עם עולמם הרגשי והאינטלקטואלי של ילדים, מעשירה את מגוון נקודות המבט להבנת בעיה ולפתרונות שלה ומאפשרת לשמוע רעיונות נוספים בסוגיות מגוונות של העשייה בגן.

צילום של ברברה אנדרס

קרלה רינלדי אשר ממשיכה של פועלו של לוריס מלגוצ'י בגישה של אסכולת רג'יו אמיליה שבאיטליה, מדגישה שילד חייב ליטול חלק באחריות על התפתחותו העצמית לא רק ברמה האישית אלא גם באמצעות הקשבה לדברי הילדים בגן והלמידה בעקבות ההקשבה לדבריהם. היא מוסיפה שעל המחנכת להקשיב לילדים כדי להתפתח מקצועית כאיש חינוך, להקשיב להורים לצורך היכרות מעמיקה עם כל ילד ולהקשיב לעמיתות בצוות הגן כדי להעשיר את מקצועיותה ולקבל השראה מחברותיה לעבודה. הקשבה על פי רינלדי כוללת הקשבה רגשית פעילה שמתבססת על התעניינות וסקרנות, באמצעות האוזניים וכל החושים. הקשבה אמיתית אינה דבר קל לביצוע; היא חייבת להיעשות ללא דעות קדומות, והיא אכן יסוד בבניית כל תקשורת בתהליך למידה.

ילדים כשותפים פעילים בבניית סביבות בגן

על פי אליסון קלארק, ההקשבה לילדים מהווה בסיס לבניית סביבה חינוכית שבה כל ילד ירגיש שיש לו מקום בו הוא יכול לממש את הפוטנציאל שלו, ירגיש בטוח לנסות וליצור, יחוש שסומכים עליו ושהוא בעל יכולת, ושהוא יכול לשנות ולבנות מחדש את הסביבה המתאימה לו ביותר. התגובות וההערות של הילדים לסביבת הגן, בתוך הגן ובחצר, עשויות לעורר השראה אצל צוות הגן ואצל הילדים לבצע

שינויים שיעשירו את עולמם של הילדים, יעוררו את העניין והסקרנות שלהם לחקור ולחפש תשובות לשאלות העולות מעצם ההקשבה לדברי חבריהם. סביבת גן הילדים היא כוח

חינוכי עוצמתי, משדרת מסרים גלויים וסמויים, ומהווה סוג של "הזמנה" למשחק, לחקר ולהתנסות.

אצל מחנכים בגיל הרך קיימת מודעות הולכת וגוברת לתפקיד של סביבה מותאמת לגיל, אסתטית, מזמינה ומאתגרת, שתהיה פונקציונלית ובטיחותית. בנוסף, יש חשיבות גדולה לשיתוף הילדים

בהחלטות הנוגעות לתכנית הלימודים המשתנה של הגן ובתכנון סביבות משחק ופעילות בגן. שני מאפיינים אלה – סביבה חינוכית מאתגרת ותכנית לימודים גמישה ומשתנה כדי להתאימה לעניין הילדים בעקבות צפייה והקשבה להם, עומדים במרכז הגישה החינוכית - "הפדגוגיה של ההקשבה" – המאפשרת, מצד אחד, העמקה והרחבה בתכנים שמעניינים את הילדים בגן, ומהצד האחר פיתוח תכנים חדשים שיבואו לידי ביטוי במרחבי הגן שיוקמו בשיתוף עם הילדים.

ההחלטה להציע לילדים תפקיד יותר משמעותי בבנייה ובעיצוב הסביבה החינוכית בגן מאפשרת לנו ללמוד מה הם יודעים, ומה התפיסות שלהם לגבי מרחב המשחק והלמידה בגן:

- היכן הילדים הכי אוהבים לשחק בגן? היכן לא? מדוע?
 - מה הם חושבים ומרגישים לגבי מרחבי המשחק והלמידה בגן?
 - כיצד הם יכולים לקחת חלק פעיל יותר בבניית סביבת המשחק בגן?
 - האם ישנם תכנים ייחודיים שהם היו רוצים ללמוד שלא חשבנו עליהם קודם? איך הם חושבים שצריך להיראות המרחב החדש שהם מציעים בהקשר לתוכן הנבחר על ידם?
- כאשר מקשיבים בתשומת לב ומשוחחים עם הילדים על מה הם יודעים ולומדים על הסביבה בגן, נחשפים רעיונות ומחשבות מתוך ההיבט הילדי, לעתים מין ערבוב בין מציאות ודמיון, לעתים שאיפות שלהם מעצמם ומהחברים שלהם ולעתים פתרונות יצירתיים לאתגרים המוצבים בתכנון ובמהלך הבנייה של המרחבים בגן.

בונים תרבות של שותפות בבניית סביבות משחק, פעילות וחקר בגן
ניתן לחשוב על מגוון דרכים שיעודדו את ההשתתפות הפעילה של הילדים בבניית סביבות משחק ופעילות בגן:

- אפשר להתחיל בסיוור בתוך הגן ובחצר, לשים לב עם הילדים למה שכבר קיים, לצלם או לרשום מקומות שהם בוחרים, לשמוע מה הם רואים כחשוב, היכן הם אוהבים לשחק, לשהות לבד או עם חברים, היכן הם היו רוצים להקים סביבה חדשה, ממה אפשר להיפרד;
- ילדים יכולים לתכנן בשותפות עם ילדים אחרים ועם צוות הגן מפת גן או אתר תלת-ממדי במיניאטורה, לצרף תמונות שהם צילמו ורישומים שהם רשמו;
- ילדים יכולים לבנות בשותפות עם הורים את הגן שהם חולמים להיות בו תוך שימוש במגוון חומרים פתוחים;
- ניתן לערוך ריאיון עם הילדים בגן ולשאול אותם איך לדעתם צריך להיראות גן ילדים;

○ ניתן להראות להם את רישום השיח שמתפתח במליאה, בקבוצה קטנה או בשיחה אישית על נושאים שמעניינים את הילדים, לבחור יוזמה או נושא לפרויקט ולתכנן איך היוזמה והנושא יתבטאו בסביבת הגן.

כדי לפתח תרבות של שותפות הילדים לקראת ביצוע שינויים בסביבת הגן, חשוב שהם ירגישו שמקשיבים למה שהם חושבים ואומרים, שצוות הגן לוקח בחשבון את דבריהם ושיש פתיחות וגמישות בבניית תכנית חינוכית צומחת הכוללת שינויים בסביבת הגן. חשוב להעניק להם תחושה של מסוגלות, להתפעל מהרעיונות והיוזמות שלהם, קטנות וגדולות, ולשתף אותם בכל השלבים של התכנון תוך כדי ציון יתרונות השותפות.

צילום של ברברה אנדרס

להלן עקרונות לבניית סביבות משחק, פעילות וחקר בשיתוף עם הילדים:

- **מרחבי הגן כהזדמנויות לשותפות** - חשוב לזמן מגוון של הזדמנויות לשותפות של הילדים בבניית סביבות משחק, פעילות וחקר בגן ובחצר;
- **הקשבה מכוונת** - חשוב לצפות, להקשיב ולתעד את דברי הילדים וללמוד מה התכנים שמעניינים אותם;
- **"לדוג רעיונות"** - חשוב לעודד שיח, להקשיב לרעיונות של הילדים וילדות ולציין את ההשראה שהרעיונות יכולים לעורר;
- **"לעודד יוזמות"** - חשוב להיות קשובים ופתוחים לפוטנציאל של הרעיונות לפיתוח יוזמות של הילדים ולהציע הקמת סביבות חדשות בהתאם;
- **פתיחות** - חשוב לזמן מרחבים פתוחים, ריהוט מודולרי, חומרים פתוחים וכלים רב-תכליתיים שיאפשרו לילדים להיות שותפים פעילים בשינוי ובבניית הסביבות באופן יומיומי; כמו כן חשוב לאפשר מקום וזמן בסדר היום ליישום עקרונות אלו.

במאמר זה, הבאתי את הגישה של "הילד כאזרח" הרואה את ילדי הגן כמשתתפים קומפלטניים, פעילים ובעלי יכולת להחליט החלטות הנוגעות לחייהם ולסביבתם, החלטות מכריעות ליישום זכויות הילד. ציינתי את החשיבות של מתן הזדמנויות לילדים על ידי צוות הגן, לעודד אותם למגוון אפשרויות לשיח ודיאלוג, להעלאת רעיונות, לפתח יוזמות, לבנות סביבות המאפשרות יישום רעיונות ופרויקטים. הועלו עקרונות, רעיונות לביצוע וכיוונים אפשריים ליישום. הודגשה האמונה שילדים וילדות יכולים להיות שותפים ומשתתפים, החשיבות בהקשבה להם, ההתפעלות מרעיונותיהם ומתן הזדמנויות רבות לביטויים ב"מאה שפות".

Clark, A. 2010. Transforming Children's Spaces. Children's and adults' participation in designing learning environments. Abingdon: Routledge United Nations

Clark, A. Why and how we listen to young children.

http://www.exeter.anglican.org/wp-content/uploads/2014/11/Listening-to-children-leaflet_NCB.pdf

Curtis, D.; Carter, M. 2003. Designs for Living and learning, transforming early childhood environments, Redleaf Press.

Curtis, D.; Carter, M. 2008. Learning Together with Young Children, A Curriculum Framework for Reflective Teachers. Redleaf Press.

Edwards, C.P.; Gandini, L. & Forman, G.E. 1998. The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Approach. Greenwich, CT: Ablex Publishing Corp.

Hart, R.A. 1997. Children's Participation. Earthscan/ Unicef

https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

United Nations. Convention on the rights of the child. 1989.

http://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf

<http://www.unicef.org/rightsite/files/uncrcchildfriendlylanguage.pdf>

משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, אתר זכויות הילד

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Zchuyot/LomdimZchuyot/Hafalot/ZchuyotYeledAdamChevraDemokratit.htm>

ילדים מזמנים סביבות משחק ולמידה

עלון מקוון לבגנת

האגף לחינוך קדם יסודי, מנהל פדגוגי, משרד החינוך, תשע"ז